

BETSZABÉ ÉS JUDIT A RÁKÓCZI-KORBAN

Jókai Mór: A lőcsei fehér asszony

B E N C E E R I K A

(*Történelmi kulisszák.*) Jókai Mór *A lőcsei fehér asszony* (1883–1884) című művét éppúgy történelmi regényként kezelte az egykorú és többnyire a későbbi recepció is, mint Mikszáth Kálmán negyed évszázaddal (1908–1910) később íródott Lőcse-regényét, *A fekete várost*. Holott egyik sem egészen az, illetve nem csak e műfajtypus törvényeinek felel meg.

Az újabb értelmezések szerint a történelmi regény „a történelmi múlt megfelelő szerzői stratégia által kiválasztott történéseit vagy egy korszak átfogó, általános jellegzetességeit különböző szövegszervező eljárásokkal, nyelvi-poétikai eszközökkel »újraírja«, »utánképezi«: egy esztétikailag megalapozott és csak belső szükségszerűségeinek engedelmeskedő kompozíció részévé teszi azokat”.¹ Jókai és Mikszáth azonban az „utánképzett történelmi tények, események (. . .) esztétikai funkcióba helyezése, valamilyen jelentésadás szolgálatába állítása”² helyett/mellett azokat más regényszervező tényező(k) háttereként funkcionáltatja. *A fekete városban* csak epizódszerű utalások történnek a 17–18. század fordulóján zajló kuruc mozgalmakra, illetve a Rákóczi-szabadságharcra (Görgy János részt vesz a Thököly-féle felkelésben és feltétlen híve Rákóczinak, szó esik a Thököly Imrével Törökországban bújdosó Zrínyi Ilonáról, a Habsburg udvar iránti ellenszenvről, s hogy „Rákóczi Ferenc herceg sereggel jön Lengyelország felől a vereckei szorosnál, s Esze Tamás meg János bátyám [Görgy János] eleibe mentek . . .”³), míg a Jókai-regényben ez a kötődés – a cselekménynek az aktuális regényidő (az 1710-es év) történéseivel való összefüggése – jelentősebb.

(*Lőcse-regények.*) A Mikszáth-regény igazi főhőse a város, Lőcse, amely patrícius göggel vonul ki a nemzet sorsát alakító nagy események sodrából (csak az igazán fanatikus kurucpártiak, mint Görgy János vagy Semsey Gábor

uram várják, hogy „a gyerek megnő”⁴), miközben szellemiségét a pénz- és földéhség formálja, amit a – rigorózus és puritán, ugyanakkor az erkölcselenség és törvénytelenység különböző formáit (számítás, ügyeskedés, haszonlesés, bosszú etc.) etikussá nevesítő – városi státútum szentesít. „A hatóság politikája tehát az volt ősidők óta: minél több szabad földet szerezni Lőcsének. Tágítani a határt, ha lehet, sőt, ha nem lehet is. Erről álmodtak, ezután sóvárogtak nemzedékről nemzedékre. Földet pedig nehéz volt szerezni Lőcsének, mert körös-körül uraságoké volt minden.”⁵; „... a mostani főbíró olyanféle szavakra fakadt a minap a tanácsteremben (úgy látszik, egész Európában ragadós a napkirály hencgése), melyek híven festik a lőcsei önérzetet, ezeket mondván orációjában: »A velencei nemesek után közvetlenül a lőcsei polgárok következnek világi rangra nézve.«”⁶

Jókai Mór regényében is kifejezésre jut Lőcse világának kettős erkölcsisége: még bírása is kettős van. Más törvények és szokásrend érvényesül Fabriczius főbíró, egészen más Alauda uram bíraskodása idején: az előbbi szigorú erkölcsi szabályokat, feltétlen hazaszereteten alapuló törvényeket vezet be (a fejedelem egyik leghűségesebb és legkedvesebb híve), míg helyettese (titokban a császáriak embere) bíraskodására a számítás és az álszemérem jellemző. Kettősségekre, paradoxonokra vonatkozó példák egész sorát emelhetjük ki a regényvilágból: Alauda uram, „pintek”-ben veti ki férfiszemélyekre a kihágásokért járó büntetést, hogy tanácsülés után minél nagyobb dínomdánom folyhasson a városháza pincéjében. A tanács tagjai csak addig tiltakoznak a szükségtelen pazarlásnak minősített díszebéd ellen, amíg meg nem látják benne saját anyagi érdekeltységüket. Ablakon kihajolva férfiszeméllyel enyelegni tilos és büntetés jár érte, viszont semmi kivetnivalót nem látnak benne a lőcseiek, ha az ablakon dülőrács van. A tetten ért házasságtörő asszonyt, megesett lányt pellengérré állítják (itt a Ketterhuschenba), haját levágva megszegyenítik és kiseprűzik a városból (kisebb erkölcsi vétségért „meglapátolják”), ugyanakkor nem számít bűnnek, ha úton vagy városon kívül történik ugyanez (pl. Ghéczy Juliánna és Andrassy István szerelmi viszonya, minden más mellett poprádi légyottjának terve is nyilvánvaló, a közösség mégis szemet huny felette). A külvilág felé kifejezetten ájtatos arcot mutató Löffelholtz tábornokné (aki egyébként a Zrínyi Ilonát és Munkácsot eláruló Absolon lánya) lakásán bontják fel titkon – Alauda főbíró közreműködésével – a Bécs és Szatmár között elfogott leveleket, hogy értesüléseik révén minél előnyösebb donációkat csikarjanak ki maguknak a császártól. A kuruc tiszték (néhány fanatikus, mint Korponay János, Fabriczius vagy Czelder Orbán kivételével) – az átpártolásért ígért előléptetés reményében – versengve adják meg magukat a császáriaknak.

A legújabb Lőcse-regény, Rakovszky Zsuzsa *A kigyó árnyéka* (2002) című⁷, a Mikszáth- és Jókai-regényeknél egy évszázaddal korábbi eseményeket (Bocs-

kai fejedelemiségének korszakát) megjelenítő műve is reflektál a város sajátosságos szellemiségére: a vallási türelmetlenség szította közhangulatra, a nemsek iránti ellenszenvre, a szigorú – leginkább a nőket sújtó – erkölcsi szabályrendre, a különböző csapatok (törökök-tatórok, császáriak és hajdúk) garázdaságaira. A vallási türelmetlenségre, a nemesekkel szembeni irigy-elutasító magatartásra szinte mindhárom vizsgált mű azonos mód reflektál: „... ezekben az időkben kezdtek az evangélikusságot Lőcsén is erősebben szorongatni”⁸ „Az is meglehet, hogy apám is osztotta a városi polgárok ellenszenvét a menekült nemesek iránt, kik földönfutóvá válva városunkban menedéket kértek s kaptak, törvényeit tiszteletben tartani s terheiben osztozni viszont nemigen akaródzott nekik, s váltig hangoztatták, hogy öcnkik holmi vargák és csizmadiák nem parancsolhatnak.”⁹ (Rakovszky); Görgey János azért nem hajlandó visszavenni öccsétől az alispáni posztot, mert nincs kedve többek között „lutheránus templomokat elvenni”¹⁰, míg: „Az erődített városnak nem az a politikája, hogy fényes kastélyai és kertjei legyenek, hanem hogy sok ember elférjen és szaporodjék benne, aki a falakat megvédelmezi. Történetének idejében még ezek a házak is többnyire fából voltak, csak az előrésziük épült kőből. Egészen kőből nem volt több harminc háznál. Kinek is lettek volna ezek a nagy házak? Úr egy se lakott ott, meg se engedték”¹¹ (Mikszáth); A Jókai-regényben a következőket olvashatjuk ugyanezekről az eseményekről: „Nincsenek itt pápisták, akik azt kívánják, hogy mise alatt zárva legyenek a boltok. Az egész város protestáns . . .”¹², „... magukat tekintik a tősgyökeres arisztokráciának, s félvállról néznek le a »kivételképpen« közjük települt egynéhány nemesúrra”¹³

(*Eposzi arányok.*) A vizsgált Jókai- és a Mikszáth-mű a történelmi regény eposz-analógiaként („A nemzeti közösség óhajtott-vágyott értékeit felmutató műfaj a múltba vetíti a jövő számára kívánatos értékeket . . .”, Imre László¹⁴) történő értelmezése szerint sem felel meg a műfaj típus sajátosságainak. „Igazi eposziséget” felmutató Jókai-regénynek talán csak *A kőszívű ember fiait* tekinthetjük, amely „nemcsak hősepikai elemeiben és epizódjaiban, hanem mitológiai utalásrendszerében, s nem utolsósorban sajátos, transzcendens világlképében”¹⁵ is ezt a műfajváltozatot képviseli.

Mikszáth Lőcse-regényét egy hangsúlyos eposz-idegen elem, az elbeszélő ironia távolítja el a történelmi regény e műfajváltozatától, nem beszélve arról, hogy Lőcse világa nemcsak a transzcendens világlképtől és a sorsformáló eseményektől esik távol, de egyetlen nagy formátumú hőse sincs. Görgey Pál „vadember”-típus („Ideges, szeszélyes, zsarnok, szóval vadember . . .”¹⁶) míg Fabriczius – felvilágosult polgári magatartásminták helyett – dölyfös nemesi erények megtestesítője.¹⁷ Kettejük konfliktusa (az eposzi nagyjelenetek nemzeti géniuszok vívta csatája helyett, mint pl. Baradlay Richárd és Palvitz Ottó

párviadala *A kőszívű ember fiaiban*) a gőg és az aljas bosszú jelentéseit meríti ki. Ugyanakkor *A lőcsei fehér asszony* számos eposzi elemet tartalmazó romantikus regény. A magyar történelem egyik legfényesebb korszakát, illetve e dicsőséges kor leáldozásának többé-kevésbé hiteles történéseit jeleníti meg. Az egész nemzet sorsát meghatározó történelmi esemény (a Rákóczi-szabadságharc), szembenálló seregek (a labancok és a kurucok), seregszemle (pl. Belleville vagy Korponay János vitézeinek bemutatása), várostrom (a megerősített Lőcse bevétele), jelentős (köztük történelmi) személyiségek (pl. Andrássy István generális) szerepeltetése, mind-mind olyan motívum, amely beleillik az eposzi fogantatású történelmi regény világába. Még a természetfelettség, a transzcendens erők hatalmának hangsúlyozottsága sem hiányzik belőle. A főhős, Korponayné Ghéczy Juliánna heroikus, sőt mitikus (démoni) alakja az eseményeknek, aki maga formál történelmet. Amiért harca mégsem teljesedik hőroszivá, az az indukáló motívumok kisszerűségében rejlik. Juliánna ugyanis nem nemzete felemelkedéséért, szabadságáért, igazságáért, hanem gyermeke anyagi javakra (a császártól kicsikart adományokra) építendő boldogulásáért folytat küzdelmet, ami még nem volna egészen önös érdek (hiszen a „nagygyá tett” gyermek szolgálhatná nemzetét), ugyanakkor nem válogat eszközeiben: bűnök sorozatát követi el a csalárdságtól a hazaárulásig. A hazáért hozott véráldozat – felségárusulásért fejét veszik – nem kaphatja meg az erkölcsi megtisztulás-felemelkedés értelmét és jelentőségét, minthogy nem egy lelki értelmű átalakulás húzódik mögötte, hanem a nagy történelmi eseményeket formáló erők (emberiek és végzetszerűek) játékszerévé lett ember kiábrándultsága, különösen gyermeke – egyébként Pelárgus által költött – halálhírét követően. Vagyis Juliánna csak azért nem fedi fel az összeesküvésben résztvevők névsorát, csak azért nem lesz ismét áruulóvá, mert fia halálát követően már nem látja értelmét. Nem önnön lelki nagysága, hanem Pelárgus cselelenti meg a végső erkölcsi megsemmisüléstől: „Megígérte pedig, esküvel fogadta, hogy tisztára mossa ennek az asszonynak a nevét, ha kell, annak kihulló vérével.”¹⁸

Mind Jókai, mind Mikszáth művének történelmi háttérében ott van az eposzi mértékű hős: II. Rákóczi Ferenc. Ám mindkét regényben csak „beszédben élő hős” marad. Az elbeszélő(k)nek a történelmi perspektíva iránti ironikus viszonyát jól érzékelteti az a mód (műfaj), ahogy (amelynek keretében) megjelenítik a fejedelem alakját. *A fekete városban* egy anekdota szereplője. A lőcseiek Nustkorb bíró vezetésével feljelentik Görgeyt a fejedelemmel majd a császárnál, miszerint az elfogatóparancsot adott ki még saját kurucok közé állt testvérbátyja ellen is, illetve: a fejedelemnek löport és fegyvereket szállító Esze Tamást, sem szállítmányát nem tartotta szükségesnek lefogni/lefoglalni. Az ügyet azonban mind Rákóczi, mind a császár a vádlott számára ítéli meg

előnyösen („az elfogatást őkegyelme jobbinkább testvéri szeretetből rendelé”¹⁹, illetve: „saját testvérét is el akarta fogatni”²⁰), s ezért meg is jutalmazza: a fejedelemtől díszparipát, a császártól diplomát kap. Nustkorb bírón az első kudarc alkalmával eret kell vágni („. . . maga járta ki Görgeynek az ajándéklovat. Szent isten! Micsoda hahota lesz ebből Lőcsén, ha megtudják!”²¹), másodszorra pedig zavart viselkedés lesz úrrá rajta.

Jókai tolla még élesebb, amikor a fejedelem alakját jeleníti meg regényében, ahol személye egy gúnyrajz („torzkép”) témája. Maró gúny és találó szellemesség vezeti Ghéczy Juliánna tollát: „a nemzetétől bálványozott fejedelem úgy van torzítva, hogy egy drótostót, aki a megfordított pipaszárát a szájába dugva a földön ül, s a térde közé szorítva Szent István koronáját összedrótózni igyekszik. Az erdélyi fejedelmi süveg a szeméig le van húzva, s körül van aggatva rézlibertásokkal; míg a háta mögött Péter cár kandikál elő, s repedt serpenyő alakjában a lengyel koronát kínálja neki”.²²

A Mikszáth-regényben Andrassy István tábornok szintén anekdotahős: „Andrassy generális a nagy hírben álló ivókat gyakran összehívta magához és az asztal alá itta valamennyit. Ez volt a *szomjúság kora*, a leghosszabb kor, mert egypár száz évig tartott. Minden szalmaláng volt, csak a bor iránti szeretet mutatott csodálatos stabilitást.”²³ A Jókai-regényben is *kocsmagenerális* a gúnyneve, akinek „hóstetteiről” pajzán nótát énekelnek a kuruc vitézek. Parancsnoksága idején esik el Lőcse. Regénybeli alakja Fabriczius személyével képez antinómiát. Az vaskezü parancsnok, míg ő „mindenkihez jó volt”. Míg Fabricziusnak semmi köze az asszonyok világához, Andrassy a „szerelmi csataréten” is megállja a helyét: Korponayné Ghéczy Juliánna szeretője és a bűnös asszonnyal szembeállított „feltétlen jó” Serédy Zsófia férje. Maga is eszközévé válik Juliánna cselszövéseinek.

Mind Jókai, mind Mikszáth regényében Fabriczius szerepel Lőcse főbírájaként. Személyiségének alapvonását itt is, ott is fanatizmusa jelenti. Ugyanakkor több eltérő vonás figyelhető meg alakjában. *A lőcsei fehér asszony* főbírája idősebb férfi. Édesapja a Lőcse elárulásában – Juliánna hatására – közreműködő Fabriczius Krisztinának. Erkölcsi szemléletében rendkívül szigorú (saját lányát is bezáratja a Ketterhuschenbe, és hóhérkéze szándékozik adni, amennyiben bebizonyosodik árulása), politikai hovatartozásában megingathatatlan, nemzete iránt elkötelezett, Rákóczihoz a végletekig hűséges. Részt vesz a Ghéczy Zsigmond szervezte Habsburg-ellenes összeesküvésben, aminek titkáért végül is Korponayné Ghéczy Juliánna mártírhalált hal. A Jókai-regényben mellékszereplő, akihez azonban mégis néhány kulcsfontosságú epizód kapcsolódik. Korponayné árulása mellett részben az ő fanatizmusán és hiányos emberismeretén is múlik Lőcse eleste: nem képes megtörni semmilyen fizikai tortúra, ugyanakkor lélekben teljesen összeroppan a hír hallatán, miszerint

lánya pápistává és Blumevitz császári ezredes hitvesévé lett. „Inkább hozták volna eléje a koporsóban. Inkább mondták volna felőle, hogy becsstelen ringyó lett belőle, piaci lábkapcája a kuruc közvitézeknek, mint egy császári ezredes hitvese! Elesküdni a hitet, amiben apja, anyja nevelte! Elárulni a nemzetét, nemzetségét!”²⁴ Még csak nem is feltételezi (minthogy nincs az emberi, különösen a női lélek megismeréséhez semmiféle affinitása), hogy lánya – egyrészt Blumevitz iránt érzett szerelme miatt, másrészt megaláztatásai ébresztette bosszúvágyból – felfedi majd a császári csapatok előtt a városba vezető jezsuita rejtékutat, amelyről apján kívül – mint a család utolsó sarjának – egyedül neki van tudomása. Fabriczius ugyanakkor démoni figura. Alauda bíróban a „feltámadt Lázár” alakja képződik meg, amikor az kényszerű (lengyelországi követsége alkalmával fogságba vetik) távollétét követően váratlanul visszatér, és megjelenik a városházán. A polgárok rettegik jelenlétét: „Arra az egy szóra, hogy »megjött Fabriczius!«, olyan csendesség lett a városban éjszaka, hogy nem lehetett az utcán egyebet hallani, mint az őrjárat alabárdnyelének a kopogását.”²⁵ Legmeggrázóbb és leghatásosabb szerepében a kétségbeesett és lelkiismerete gyötörte Juliánna – lelki szemci(?) – előtt jelenik meg. A „halál kaszája”-ként toppan váratlanul elébe a majtényi síkon, szembesítve őt – szimbolikus értelemben – tette következményeivel: a „levágott renddel”. „Hát hogy tetszik az aratás? A te vetésed ez! Nézd csak! Ez a te dominiumod! Amíg a világ világ lesz; el nem veszíted ezt. Ami rajta terem száz meg száz éveken át, örökké, mindig a tied lesz. Nézd, milyen nagy uraságod van.”²⁶

(*Mitosisi körben.*) „Minő csodás keverese rossz s nemesnek/A nő, méregből s mézből összeszűrve” – írta Madách Imre²⁷ *Az ember tragédiája* prágai színeiben, 1859-ben. Jókai csak ezt az ősi, a *Női lélekre* „kényszerített” antinómiát ismétli/variálja a regény alap gondolatára vonatkozó reflexióiban: „Azt beszél, hogy ez a nő elárulta a nemzetét. (. . .) És ugyanez a Ghéczy Juliánna később mint önfeláldozó vértanúja a nemzeti szabadság ügyének tűnik le a láthatáron. Jön mint egy üstökös, s leszáll, mint egy csillag. Hol a megoldás az ég-pokol különbségű ellentmondás között egy nő jellemében? Két lelke volt-e ez asszonynak? Minő indulatok, minő szenvedélyek vezethették a kezdetől a végzetéig? (. . .) Hogyan lehet az, hogy egy nő, aki egyszer egy csókért odadob egy országot, másszor megint azért az országért odadobja saját ifjú szép fejét?”²⁸ E kettős lélektani szituáció megfejtésére irányuló törekvés jelenti a regényvilágot szervező motívumot, anélkül, hogy egy modern értelemben vett fejlődés- vagy lélektani regényre kellene gondolnunk. Ennek egyrészt a regény „túlfűtött” romantikus retorizáltsága, a mélyrétegek felé fordultság helyetti felszínes pátosz csapdája és az újszerű regénytípusok meghonosodásához még kialakulatlan irodalomtörténeti szituáció vet gátat. S ugyanez a regényszervező elv szorítja háttérbe a történelmi regényt alakító eljárásokat

is: *A lőcsei fehér asszony* Ghéczy Juliánna sorstörténete, ahol a Rákóczi-kor csak történelmileg hitelesített kulissza. De nemcsak a történelmi hitelnek a fikció hatalmával szembeni szükségszerű „alumaradásáról” beszélhetünk, hanem az elbeszélőnek a pátosz, a „jólhangzás”, a figyelemfelkeltés érdekében tett alogikus megnyilatkozásairól is. Azon kijelentésének, miszerint Juliánna „egy csókért odadob egy országot”, maga a megformált regény mond ellent, amelyből kiderül, a lőcsei fehér asszony még véletlenül sem Andrássy csókjaiért, hanem imádott gyermeke „naggyá tételéért” szánja rá magát nemzete elárulására. Ha egyáltalán árulás az, amit elkövetett.

A „tájékozódás”-t szolgáló első fejezetben állítja az elbeszélő: „Az első és egyetlen nőalak az egész magyar történelemben, aki nemzetáruló volt.”²⁹ A Murány-történetet juttatja eszünkbe. Várát Lőcsénél mintegy fél évszázaddal korábban játszották a császáriak kezére: feltehetően kisebb stratégiai és érzelmi jelentősége révén – attól függően, hogy Gyöngyösitől Aranyig ki írta meg történetét – fenséges-szentimentális-romantikus máz (Wesselényi iránti szerelme) fedheti el Szécsi Mária árulását. Ugyanakkor Lőcse bukásával a Rákóczi-szabadságharc egyik fő erődítménye, a fejedelem második legfontosabb ágyúöntő műhelye, szimbolikus értelemben a szabadság utolsó szigete vész el, ami a valóságosnál sötétebb színben láttatja Ghéczy Juliánna személyét. Ezt nem a történelem tényei, a regénybeli történések sugallják számunkra. Az események logikájából indulva ki, Juliánna épp annyira áruló, mint amennyire ésszerűen gondolkodó réalpolitikus, aki megpróbálja magát és mindenekelőtt gyermekét, a legelőnyösebb módon kiemelni a szabadságharc bukását követő zűrzavarból. Férje, Korponay János, Fabriczius főbíró vagy édesapja, Ghéczy Zsigmond ellenében tiszta ésszel ismeri fel a „nincs már mit védeni” léthelyzetét, amiből logikusan következik a „nincs már mit elárulni” létállapota. A rejtekút felfedésével csak sietteti az amúgy is bekövetkező tragédiát, miközben a „héroszi elbukás” illúziójától fosztja meg nemzetét és az eposzi arányok létrejöttétől a regényt. Korponay János és Fabriczius kitörése a városból inkább ama nevezetes „kirohanás” paródiája, mintsem valóságos heroida. A várost védő hajdúk és a polgárőrség részben számításból és gyávaságból, részben „egészen idegen”³⁰ volta miatt azonnal kész a kapitulációra.

A Ghéczy Juliánna személye köré fonódó kettős lélektani situációt, a hazaáruló és a vértanú lelkiismerete közötti antinómiát az adott korszak ismertetett ellentmondásaival: a főhős környezetének kettősségeivel (és kisszerűségeivel) együtt érthetjük csak meg. Környezetével szemben jelentős intellektuális fölényrel rendelkezik. A zivatar idején üvegbura alatt sunyorgó öreg Ghéczy groteszk figura, Korponayt és Fabricziust elvakultsága zavarja éleslátásában. A mit sem sejtő Korponay előtt az a Fabriczius leplezi le felesége csalárdóságát („Ő árulta el ezt a várost, a hazát, a fejedelmet, a mi szép

szabadságunkat! [. . .] A szarvadtól ne férsz be már az ajtón, s mégsem tudod, hogy viseled. Keresd ki! Hatos fogattal jár a királyné³¹), akit viszont szökésével és Blumevitzcel kötött házassága által lánya, Krisztina tesz nevetségessé. Mindketten könnyedén felülnek a cselszövők fondorlatainak. (Korponay átverekedi magát az ellenség arcvonalán a lengyel szimpatizánsok lőszerküldeményéért, miközben csak használhatatlan vaspör van a szekereken. Fabriczius a várfalakat erősíti, miközben a rejtekút saját udvarára nyíló kijáratát kellene őriznie.) Andrásst alkoholizmusa és nőimádata miatt sem fegyvertársai, sem ellenségei nem veszik komolyan. Belleville a reneszánsz lovag torzképe. Czelder Orbánt fanatizmusa hajszojja önnön vesztébe.

Juliánna azonban nemcsak szellemi értelemben, de bátorság és lelkiere tekintetében is kiemelkedik a kétszínű és a kétes erkölcsű Lócse világából. Hogy céljait (a donációs levél hitelesítését) elérje, szinte nem létezik előtte leküzdhetetlen akadály: számos jól megtervezett csel (a löportorony felrobbantása, Andrásst elámítás, Krisztina kiszabadítása a Ketterhuschenből, Belleville felültetése etc.) révén az ellenség kezére játssza Lócsét; a himlőjárvány sújtotta Bécsbe utazik s apácának öltözve ápolja a haldokló császárt, ám az meghal, mielőtt bármit tehetne ügyében; több vármegyét mozgósítva, fergeges cselsorozattal előzi meg a futárt (s tudtán kívül, a férjét, Korponay Jánost is) a császár halálhírével és a visszahívását jelentő paranccsal, hogy Pálffy nádor idejében megköthesse a szatmári – az elsődleges feltételek szerint kiegyezést és általános amnesztiát jelentő – békét. Csak a nagybetűs Végzettel (pl. Fabriczius átokteli jövődőlésének beteljesültével: „Ott bűnhődjél meg, ahova legjobban sietsz. Mikor olyan magasra hágtál, amennyire vágytál, onnan legyen meg a lebukásod. Az öljön meg, akit legjobban szeretsz. Azért halj meg, akit elárultál.”³²) és a hozzá hasonló, „zavarosban halászók” (pl. Wratlslaw vagy Illésházy Miklós királyi kancellárok) intrikáival szemben tehetetlen: anélkül, hogy idejében észlelné, a sajátjánál messzemenően alantasabb érdekeltségek játékszerévé válik. A németek mint kisszerű, fizetett árulót kezelik („Ahogy egy világ leányát, ahogy egy árulót szoktak megfizetni, s aztán nem ismerik többé!”³³), s mert a szatmári béke pontjait, köztük az általános amnesztiáról szóló törvényt sem tartják be, a kurucok is benne találják meg tragédiájuk fő előidézőjét. Ettől a ponttól képtelen az események folyamatát irányítani: végzete elkerülhetetlen, amit nihilbe hajló kiábrándultsága siettet, hiszen az általa (igaz, inkább egyéni érdekeltségek, mintsem nemzetmentő céltől vezérelve) kieszközölt békés fegyverletétel tragédiába fordul, legkedvesebb hozzátartozói és barátai (köztük a tisztaszívű Pelárgus) bűjdosók lettek, Czelder Orbán mártírhalált hal, Fabriczius Krisztina földönfutóvá válik, gyermeke megbetegszik. Amíg (a kétségek között gyöttrődő, de még „harcra kész”) Juliánna találkozása az átokosztó, démoni Fabricziusszal a majtényi sikon

vízió, a Kassáról összetört szívvel, reménytelenül menekülő asszony utolsó szembesülése egykori szeretőjével a legmorbidabb, legsötétebb szatíra, amit létrehozhat a valóság: „Mikor kihajtatott a kapun, még egyszer találkozott egykori imádójával. Oda volt neki a feje tűzve egy hosszú póznára. Erős szél fúj, a fej köszöngetve bókolt, agyiő szépasszony!”³⁴

Nemcsak tágabb értelemben vett környezetének kétszínűségével szembesül, de családi körben is kettős hatások érik. Apja Garamszegi Ghéczy Zsigmond „minden forradalomban, összeesküvésben, ami csak Bethlen Gábor óta lefolyt Magyarországon”³⁵ részt vett, ugyanakkor kora gyermekkorá óta Absolon Dávidék nevelték. Absolon Thököly Imre belső titkárként feladta Munkács várát, elárulva Zrínyi Ilonát. Erre az árulás-történetre többször utal az elbeszélő (Fabriczius ezzel a történettel inti takarékosásra és önmérsékletre Lócse patriciusait; Absolon lánya, Géczy Juliánna gyermekkori pajtása, a Lőcsét ostromló Löffelholtz tábornok felesége etc.), mintegy az áruló-lét, az áruló-arcél lényegével ismertetve meg az olvasót, s megképezve előttünk azt a lehetséges létvariációt, melynek útján Juliánna elindult. Hogy az áruló bélyege milyen erős, mi sem bizonyítja jobban, mint hogy a *Vallomásokban*³⁶ Rákóczi is kitér az Absolon-történetre (sőt, emlékirataiban Géczy Juliánna árulására: „II. Rákóczi Ferenc emlékirataiban elmondja a panaszát a hízlgései által oly nagy döntő csapást szerzett szépasszony ellen, s Thaly Kálmán a Századok-ban igazolja a névnek és a személynek azonosságát”³⁷), s az összehasonlításként vizsgált Mikszáth-regény is megemlíti.

Nemcsak az elbeszélő, vagy a regény más szereplői láttatják a főhóst ilyenek, de Juliánna is legtöbbször valamely mítoszi körben vagy legenda vonzatkörében definiálja önmagát. Ezek sokszor a narrátor által alapvető jellemkonstruáló tényezőként megállapított lélektani kettősségre is reflektálnak. Önreflexió sikon a Betsabé-Judit párhuzamra épül a legerőteljesebb arcel, amelyet Juliánna alkot magáról. Lócse város kétszínűségére, Fabriczius főbíró önimádó vakbuzgóságára és a város feladásának izmosodó tervére is utal, amikor a következőket jelenti ki tisztaelkű imádója, Pelárgus előtt: „Elküldték az uramat, hogy ott hagyják veszni, mint Uriást! De vigyázzanak magukra, hogy Betsabé helyett Juditra ne találjanak bennem.”³⁸ A férfiak akaratának kiszolgáltatott, áldozat szerepű Betsabé helyett tehát a cselekvő, nemcsak önmaga és hozzátartozói életében jelentős szerepet alakító, de a történelmi események menetébe, nemzetek sorsába is beavatkozó asszony szerepébe kívánczik, amelyhez az ótestamentumi, a népe érdekében az ellenség táborába is átmerészkedő, s ott az ellenség „lefejezésére” is vállalkozó Juditban találja meg mintaképét. Ugyancsak a „férfiak történelmébe” avatkozó nő alakjával azonosul, amikor mint családja „ősanyjára”, Rozgonyi Cicellére hivatkozik. Korponayné Ghéczy Juliánna nem az egyetlen démoni nőalakja a

Jókai-regényeknek. Megformáltsága abban tér el az ötvenes-hatvanas-hetvenes évek regényeinek ilyen típusú női szereplőitől, hogy „ördögi”, mások (köztük barátainak és szeretteinek, sőt az egész nemzet) sorsát is befolyásoló – leginkább személyes érdekeltiségű – terveinek véghezviteléhez zseniális szellemi kapacitásait érvényesíti. Amíg egy Brazovics Athalie vagy Plankenhorst Alfonsine csak egysíkúan rossz, önmagából eredően gonosz, amihez nemcsak az elvakultság, de az alulműveltség, az erőszakos ostobaság karakterjegyei is tartoznak, addig Juliánna tudatosan hajtja végre és minden helyzetben vállalja tetteit. Eredendően se nem rossz, se nem elvetemült, mégcsak az intrikus, vagy az áruló tipikus szerepe sem illik rá. Nagyformátumú egyéniség és bonyolult jellem, aki egy zűrzavaros kor zűrzavaros eseményei közepette próbál meg jól boldogulni. Személye megbélyegzéséhez hozzájárult a korszak egyértelműen nőellenes atmoszférája, ahol egy Zrínyi Ilona Munkács hősies védelmével kiérdemli a „bátor honleány”-nak, a nagyszasszonynak járó tiszteletet, de ennél többre, a maskulin értékeket megkérdőjelező, önálló életvezetésre és irányító szerepre nem tarthat igényt. Zrínyi Ilonának ezt – a férje elveihez hűséges, azt feltétel nélkül követő – magatartását mind a Jókai-, mind a Mikszáth-regény szentesíti. (Pl. Mikszáth még a történelmi tényektől is eltekint, amikor a Thökölyvel együtt bujdosó hitvesről beszél, holott a valóságban Zrínyi Ilona több évig Bécsben élt, s csak 1691-ben csatlakozott száműzött férjéhez.) Az önálló, alkotó nő a regény akutális idejénél majd másfél évszázaddal később jelent meg a magyar társadalomban, még akkor sem nyerve el legitimitását: „A nőszív . . . arra van alkotva, hogy eszményítsen.”³⁹ Korponayné Ghéczy Juliánát érzéki kisugárzása miatt is egyfajta mágikus/démoni hatalommal ruhazza fel környezet: „No, csak belé ne szeress valahogy, mert akkor te is olyan futóbolond fogsz lenni, mint az a Pelárgus, akinek ha azt mondja az az asszony, hogy menjen el az Óperenciákra, hát oda is elmegy, és megint visszajön”⁴⁰; „én nem asszony vagyok, hanem démon”⁴¹; „Ez több a varázslatnál! Ez az istennők hatalma az emberi szívek fölött. Büszkeség töltötte el az egész lelkét; mint aki csak most tudja meg, hogy milyen hatalmasnak az ura.”⁴²

A bűnös asszony bibliai értelmezéseire hivatkozik Fabriczius is, amikor Korponay János előtt asszonya vétkei nagyságát festi. „Ő árulta el ezt a várost, a hazát, a fejedelmet, a mi szép szabadságunkat!”⁴³ – mondja, miközben Delilához, Jezabelhez és Heródiáshoz hasonlítja, akik valamennyien a hűtlen, a házasságtörő asszony megtestesítői, s akikben a bűn forrása – legalábbis a maskulin alapú világvértés szemszögéből – eredendő, szexuális értelmű romlottságból táplálkozik. (Az öreg Ghéczy is utal a Goneril- és Darvulia-párhuzam mellett a Jezabel-analógiára is lányával kapcsolatban!) A megcsalt férj ezeknek az allegorikus megnevezéseknek már csak vulgár-formáira hagyatkozik: „Kerítő, kéjhölgy, áruló a neved . . .”⁴⁴ Andrassy Miklós, a Krasznahorkát

védő *dervisgenerális*, Andrásy István fivére viszont „lőcsei Circé”-nek nevezi Juliánnát, aki „elrabolt egy hőst [Andrásy Istvánt], hogy egy főkötő bábót csináljon belőle magának”.⁴⁵ (E perverznek minősülő nemi identitás ebbe a meghatározásba, a Kirké-alteregőba is belcértendő.) A lőcsei generálishoz való viszonyában is megmutatkozik az asszony személyének kettős értelmezése. Andrásynak az a szerencséje, hogy idejekorán megadta magát a császáriaknak: megmaradhatott vagyonában és királyi kegyelmet kapott. Minthogy Juliánna cselszövései állították kész tények elé, attól függően, hogy melyik fél értelmezi: „angyali”, de „ördögi” behatároltságról is beszélnek vele kapcsolatban.

A hősnő összetett személyiségének mítoszi analógiákra való folyamatos kivetítése a Savoyai Jenővel való találkozás alkalmával találja meg leghitelesebb aspektusait. A herceg ugyanis felismeri Juliánnában a „madonnai” gesztusokat, annak a Máriának a képét, akinek létét a „gyermek” predestinálja, s amely nő-ideálnak kultuszt teremtett a keresztény világértés. Ugyanakkor Savoyai meglátja benne a más, a keresztény kánonoktól eltérő magatartás-mintát is: annak a „szenedélyes” anyának (Máriának) az arcélét, aki mindent, hitét és életét is képes feláldozni gyermekéért. Juliánna az a Madonna, aki felkiáltana az égre: „Nem adom oda! Nem hagyom keresztre feszíteni!”⁴⁶ Ez a nő-kép azonban már a keresztény mitológia egyik elhallgatott legendájára, a Szophia-kultuszra reflektál. Arra a Szophiára, aki a Mária képviselte érzelmközpontúság és determinált létforma helyett, a bölcsesség és alkotó életforma női principiumainak megtestesítője volt. Valószínűleg véletlen, azaz az ismétlődés nem tudatos regényalkotói manír, de döbbenetes egybeesés: Szophiát Kr. u. 120 körül lefejezik Rómában.

A Mária- és a Szophia-lét a regény leghangsúlyosabb antinómiái: megtestesítői Serédy Zsófia, illetve Ghéczy Juliánna. A hitves és a szerető. Serédy Zsófia, Andrásy István felesége, egysíkú személyiség, az az asszony, akinek feladata az „eszményítés”⁴⁷ (a férjéé és a fiaié), s aki ebben a szerepben eszményi: buzgó hívó, a szegények önzetlen istápolója, gyermekeinek szerető anyja és gondos nevelője, rendíthetetlen hűségű feleség. Alázatos és szerény, de ha kell, oroszlánmód harcol hitéért és szeretteiért. Megbocsát és belehal. Egy bizonyos szinten hiteltelenné válik alakja, amit érzékelve az elbeszélő, a dervisgenerális és a nagyasszony közötti dialógus egymásnak vetülő érveivel igyekszik árnyalni, színesebbé tenni:

„– Tehát bűne a feleségnek, ha férjéhez hű marad, még akkor is, ha a szívébe töröket üt?

– Nem bűne, de gyöngesége. Állati ösztön, semmi más. Te megbocsátasz neki azért, amit ellened vétett. Semmi közöm hozzá. Könyörögj neki a szerelme

morzsaíért, hogy ajándékozzon neked is belőle. Kérd szépen, hogy tartson meg asszonyának.

Zsófia büszkén emelé föl fejét.

– Én több is vagyok, mint asszony, én anya is vagyok.

– Mondhatnád: Gracchusok anyja. De nem úgy van. Te gyermekeidet csúszómászónak neveled, azért, hogy apjukhoz hasonlóak legyenek.”

(Jókai Mór: *A lőcsei fehér asszony*, 232. o.)

Korponayné Ghéczy Juliánna épp az ellenkezője. Szép és hiú, aki szereti, ha „eszményítik.” A templomba iramszarvas húzta szánnal jár hét imádója kíséretében: „hét planétát hord magával, mint a nap”⁴⁸ – viccelődnek a lőcsei urak. „A hetediket majd észre nem vettük. Ez a Korponay János kuruc kapitány, a férje a százsorszépnék . . .” – ironizál az elbeszélő. Később Fabriczius beszédében a „hatos fogat”-ra való utalás a gúny és a megvetés jelenségeivel párosul. Juliánna a hét férfihoz eltérő jellegű kapcsolat fűzi, de szinte mindegyiköknél meghatározó szerepe lesz későbbi életében is.

Tényleges szerelmi viszonyt – erre engednek következtetni elejtett szereplői és elbeszélői utalások – Andrassy generálissal tart fenn, ugyanakkor ez nem gátolja meg sem abban, hogy céljai eléréséhez a tábornokot eszközül használja, sem abban, hogy ámítsa és átejtse. Lőcse város szigorú törvényei értelmében, Juliánna az, akit hóhérekzre kellene adni mind házasságtörés, mind árulás bűne miatt, ő azonban intelligensebb „játékszervező” annál, hogy ne játszaná ki könnyedén, sőt fordítaná saját javára a városi hatalom és törvényhozás anomáliáit („Szodoma és Gomora tüze pusztítsa el az egész városotokat!”⁴⁹ – utal ezekre a visszasságokra a kétkedő Krisztinával folytatott párbeszédében.) A sors fintora, hogy Juliánna mindezek ellenére akkor és azért jut hóhérekzre, amikor már mind férjéhez, mind nemzetéhez hűséggel viszonyul. Blumewitz, cseretűszként van jelen Lőcsén, Fabriczius Krisztina férje lesz („összekeveri” őket, miként Fabriczius mondja): Lőcse feladását jelentő cselszövésében szövetségese, a város elfoglalását irányító ezredes, Juliánna ún. német kapcsolata. Éleslátású, intelligens, kiváló humorú, ironikus hajlamú férfi. Czelder Orbán „derék német kurucezredes”, mint Juliánna „legművebb imádója” nevesül, olyan emberként, aki „előbb-utóbb elszalad a fejtől”.⁵⁰ A szépasszony „kikönyörgi” a kismárki börtönből, de az hamarosan újabb felkelést szervez, lefogják, és Kassa főterén kivégzik. Ennek tudomásulvétele és látványa (különösen a karóra tűzött bólingató fej) az egyik végső csapást méri Juliánnára. A lengyel Szaluczky történetét „elejti” az elbeszélő, míg a bohém Belleville szerepe (Lőcse város kapitulációját követően parancsnok) egyrészt az idegen, a nemzet ügyéhez érzelmileg nem kapcsolódó katonák labilis hűségére mutat rá, másrészt ő az, aki az asszony kegyeiért bármire képes. Juliánna alaposan felülteti: hálósobája kulcsa helyett a Ketterhuschenét dobja le neki, minek követke-

tében őt vádolják Krisztina megszőktetésével. Korponay János bár többször megölné, a „fizessenek neki ezer aranyat”-megjegyzése (ugyanazokkal a szavakkal, mint a császári kancellár) mér rá erkölcsi csapást. Juliánna hűtlensége ugyanakkor nem érzelmi alapú és nem is deviáns szexuális vonzalom következménye: fia „nagygyá” tételéért áldozza fel szerelmét. Amíg Serédy Zsófia mindenért és mindenkinek megbocsát, Juliánának megbocsátanak (végül még Korponay is). Zsófia szeret, Juliánát szeretik. Ugyanakkor igaz vonzalommal csak az a Pelárgus (a „hét planéta” egyike) viszonyul hozzá, aki végül – fia halálhírének költött meséjével – megmenti a végső erkölcsi bukástól.

Serédy Zsófia – a lehangsúlyosabb „ellenkép” – viláértése mégis több szempontból is hasonló Ghéczy Juliánához, de amíg Zsófia csak értelmezi a világ történéseit, Juliánna alakítja azokat. Zsófia a világ iránti alázatra igyekszik nevelni gyermekeit („csúszómászóknak”, mondja a dervisgenerális), addig a másik asszony a világot akarja gyermeke érdekeihez idomítani. Sorsuk végzetserű és paradoxális momentumokkal egyaránt terhelt. Hatásuk síron túl érvényesül. A kedvenc Andrassy fiút elragadja egy titokzatos kór, a bűnös asszony gyermeke, a „kis Korponay Gábor nagy ember lett, testben, lélekben és rangbeli állásban; híres-nevezetes családnak a feje”.⁵¹ Történetük nem ér véget halálukkal. Serédy Zsófia „csudahalott”, akinek holttestét megkíméli az enyészet: „Száz éven keresztül volt a köznépek búcsújárás tárgy; emléké a népajk tartotta fenn”⁵² Korponayné Ghéczy Juliánna tetteiről a krónikák beszélnek, és festett mása „ott él most is a löcsei bástya rejtett ajtaján”.⁵³ Fizikai mivoltukban mindketten bálványá, „mutatványá” degradálódnak (Zsófia üvegkoporsóban nyugvó temetetlen teste „kiállított” látványtárgy, Juliánna pedig „festett kép”), ugyanakkor sorsukkal az önzetlen szeretet síron túli hatalmát, illetve a szenvedély mindenható erejét, a lélek nagyságát hirdetik. Regénnyé formált sorstörténetükben van valami lehangolóan végzetserű: az ember kiszolgáltatott a világtörténelmet formáló nagy erőknek.

Az Utóhang zárómondatai az (ál)történelmi (ill., a történelmet kulisszává alakító) regény „íródásának” folyamatára és értelmezési lehetőségeire rávilágító szerzői reflexió. „Elmondtam, amit a krónikák a két nőről és az ő világukról feljegyeztek; hozzáillesztettem, amit saját lelkem látott: nagy szeretettel foglalkoztam velük, s szinte fáj magamnak, mikor azt kell mondanom, hogy a történetnek vége.”⁵⁴

JEGYZETEK

¹ BÉNYEI Péter: „El volt tévesztve egész életünk!” Esztétikai alapú létértelmezési kísérlet a történelmi regény műfaji konvenciói alapján. Kemény Zsigmond: A rajongók. = *Irodalomtörténet*, 1993. 3. 441–465., 442.

- 2 BÉNYEI, i. m., 442.
- 3 MIKSZÁTH Kálmán, *A fekete város*, Bp., 1983, 261.
- 4 A Bécsben nevelkedő II. Rákóczi Ferenc. „Az apja Rákóczi Ferenc, a mostohaapja Thököly Imre, az édesanyja Zrínyi Ilona. Merő lehetetlen, hogy ilyen tőkén ne teremjen jó bor. A természet nem csinálhat ilyen örültséget.” MIKSZÁTH, i. m., 75.
- 5 MIKSZÁTH, i. m., 79.
- 6 I. m., 79.
- 7 RAKOVSZKY Zsuzsa, *A kígyó árnyéka*, Bp., 2002
- 8 RAKOVSZKY, i. m., 46.
- 9 I. m., 30.
- 10 MIKSZÁTH, i. m., 69.
- 11 I. m., 112.
- 12 JÓKAI Mór, *A löcsei fehér asszony*, Bp., 1974, 13–14.
- 13 JÓKAI, i. m., 12.
- 14 IMRE László, *Műfajok létformája XIX. századi epikánkban*. Debrecen, 1996, 147.
- 15 IMRE, i. m., 148.
- 16 MIKSZÁTH, i. m., 15.
- 17 „Azzal, hogy Fabricziusban az író nemesi erényeket rejt el, talán akaratlanul kiábrándulását árulja el, nem hisz többé a polgárság történelmi szerepében, társadalomalakító szerepében.” VÉBER Károly, *Mikszáth Kálmán élete és művei*, Bp., é. n., 159.
- 18 JÓKAI, i. m., 497.
- 19 MIKSZÁTH, i. m., 407.
- 20 I. m., 411.
- 21 I. m., 408.
- 22 JÓKAI, i. m., 88.
- 23 MIKSZÁTH, i. m., 366.
- 24 JÓKAI, i. m., 161.
- 25 I. m., 45.
- 26 I. m., 349.
- 27 MADÁCH Imre, *Az ember tragédiája*, Drámai költemény, „érintetlen” változat, 1996, 112.
- 28 JÓKAI, i. m., 7.
- 29 I. m., 6.
- 30 I. m., 177.
- 31 I. m., 184.
- 32 I. m., 349.
- 33 I. m., 368.
- 34 I. m., 382.
- 35 I. m., 383.
- 36 II. RÁKÓCZI Ferenc, *Fejezetek a Vallomásokból*, Bukarest, 1976
- 37 JÓKAI, i. m., 382.
- 38 I. m., 70.
- 39 I. m., 87.
- 40 I. m., 20.

-
- 41 I. m., 297.
42 I. m., 355.
43 I. m., 185.
44 I. m., 186.
45 I. m., 226.
46 I. m., 292.
47 Vö. 39
48 I. m., 19.
49 I. m., 108.
50 I. m., 359.
51 I. m., 497.
52 Uo.
53 I. m., 498.
54 Uo.